

IZ MOG SVEDOČANSTVA

Anatolij Marčenko

Logor br. 10
1961

Krajem maja stigismo u Potmu, posle pet meseci istrage, posle tobožnjeg procesa, posle nedelja provedenih u robijaškim konvojima i tranzitnim zatvorima, najzad sam dospao u čuvene logore Mordovije.

Celi jugozapad Mordovije ispresecan je bodljikavom žicom i specijalnim ogradama, zasejan osmatračnicama, noću obasjan svetlošću projektora. Svuda šetač ovde naleće na table s natpisom: »Stop! zabranjena zona!«...

U Mordoviji susrećete mnogo više vojnika, čuvara, oficira — gomila je oficira u Mordoviji! — nego samih Mordovaca. Ovde, u Mordoviji, više je pasa po glavi stanovnika nego što je pasa po glavi ovaca na celom Kavkazu. Ovde sve statistike vrtoglavo skaču: odnos između muškaraca i žena, piramida starosti, nacionalni sastav stanovništva. Rusi, Ukrajinci, Letonci, Estonci i »izolovani predstavnici« ostalih nacionalnih grupa žive ovde toliko godina iza bodljikavih žica da su nadaleko premašili srednju stopu sedelaštva... Očevi i starija braća sadašnjih zatvorenika ostali su zauvek na mordovskoj zemlji, u vidu skeleta ili pepela pomešanog s peskom. Sinovi današnjih zatvorenika dolaze ovamo »radi posete« sa svih strana naše hiljadunacionalne zemlje.

I eto, stigao sam i ja, posle svih svojih prethodnih iskušenja, da bih sa svoje strane još malo konsolidovao poludelu statistiku Mordovije.

Iz tranzitnog zatvora upućuje me u logor 10.

Poput svakog novajlije, uezvereno sam posmatrao ljude i dekor i, ne gubeći vreme, smeštao se u svoje novo »stanište«. Za robijaša izgleda zaludno da se bavi svojim smeštajem. Kakvih on ima dobara, nameštaja, nekretnina? Pa ipak, robijaš uranja u brige do guše: mora da nađe mesto u baraci, da primi slamaricu, dušek, jastuk, pokrivač, čaršav, radnu kartu, da potpiše potvrdu za sve to, sredi sve to na mesto.

Pokazali su mi odgovornog za moje odeljenje (opet robijaš). On me je odveo u »spavaonicu« i, usput, postavio hiljadu pitanja o tome gde sam rođen, zašto sam osuđen, na koliko vremena...

— Šest godina? To je dobro za jake momke!

Vidao sam zatim, zbog toga, mnoge osmehe, shvatajući da nikad više od pet godina da ne bih mogao da izdržim, a onda sam pretvoren u prašinu.

Na spoljašnjem uglu barake gde me je odveo moj vodič bilo je nabacano nekoliko železnih krevetskih okvira. Izabrasmo najbolje i ja ih odnesoh u baraku, narkranu nasloženim ležajevima, svrstanim u guste redove. Našao sam mestašce na drugom spratu. Namestio svoje okvire u donji ležaj, pa odosmo da potražimo nešto za podlogu i uzglavlje (četiri uske drvene daske koje se fiksiraju na okvire). Posle dugog bazanja po celoj zoni, nadoh najposle ono što mi je trebalo.

Svaka baraka ima »noćni stočić« za četvoricu. Intendant mi je pokazao deo koji mi je pripadao, ali ja nisam još ništa u njega stavio, čak ni kašiku.

Dok sam se smeštao, bilo je došlo vreme obeda. Redovi logoraša pružali su se duž kantine. Pridružilo sam im se. U tesnoj kantini, dugi stolovi, načinjeni od grubih dasaka nemarno obojenih u crveno, s klupama takode crveno obojenim, bili su poredani u ravnim linijama, gotovo jedan uz drugi. Kantina je dupke puna. Svi sede na ivicama klupe ili stoje, svako drži svoju porciju kako već može. Dugi redovi navaljuju na šaltere. Stao sam u rep poslednjeg reda. Ali, kako bih mogao da jedem bez kašike? Jedan od zatvorenika iz moje brigade primeti moju zabunu; pošto je upravo završio sa svojim jelom, pride mi i ponudi svoju kašiku. Red je brzo odmicao. Nisam imao vremena čak da mu namignem u znak zahvalnosti: poslužilac dohvati neku masnu aluminijumsku manjerku, sruči u nju kutlaču čorbe od kupusa i gurnu mi je u ruke. Odstupih i obazreh se. Nigde slobodnog mesta...

Blizu prozora, neki zatvorenik je upravo završavao svoj obed i lizao kašiku. Dogurah se do njega i zauzeh njegovo mesto. Stavio sam svoju manjerku na rub prozora i počeh da gutam tekućinu pompezno nazvanu čorba od kupusa. Zatim, ostavljajući na mestu svoj kačket i kašiku, umuvah se u red za drugo jelo... Sa istom spretnošću kao i prvi, poslužilac s drugog šaltera ćapi moju manjerku, sunu iznad svojom kutlačom i gurnu mi je po tezi. Vraćajući se na mesto, pogledao sam šta je bilo u mojoj manjerki: na dnu je podrhtavalo malo kaše, koliko za tri kašike. Nisam imao više vremena da bih sredio sebi još neko jelo; očistio sam kašiku (»olizao« je, kako su govorili robijaši) i izašao iz kantine.

Sreća mi se osmehnula: magazin je bio još otvoren i odmah sam mogao da primim stvari sa zaduženjem: dušek, pokrivač, jastuk, sve tako istrošeno kao da su služili već mome dedi; čaršavi od sivog pamuka, jastučnice, dva peškira jedva nešto veća od maramice; aluminijumsku manjerku i kašiku. Mogao sam sa primim i svoje radno odelo, ali nisam žurio: trebalo je da ga nosim još sledećih pet godina...

Za danas je moj smeštaj okončan. Mogu da razgledam svoje novo stanište... No, prestoji mi da se upoznam s još jednom visokom ličnošću. Intendant mi najavljuje da šef odseka hoće da me vidi.

Vrata s natpisom »šef odseka«. Kucam. Ulazim. Čista i lepo sredena sobica. Oficir, šef odseka, sedi za stolom okrenut prema vratima i pretura po fijokama. Na zidu, portret Lenjina, kalendar i spisak stalnih obaveza članova Službe unutrašnjeg reda, koji vidi tačno naspram portreta Hruščova, a tu je i velika karta SSSR. Veliki ormar i stolice duž zidova. To je sve. Čuvši moj korak, oficir gurnu fijoku, zaključava je i podiže glavu.

— Skinite kapu! Zatvorenik mora da skine kapu kadgod govori s nekim predstavnikom logorske administracije. Jasno?

Skidam kačket.

— Novi? Danas došao? Sedite.

Sedam. Oficir lista moj dosije i ispituje o prezimenu, imenu, očevom imenu, članu Zakona, trajanju kazne, o stvarima uobičajenim kada se propituje neki zatvorenik. Kada je završio s rutinskim pitanjima, zavaljuje se i naređuje:

— Hajde onda, pričajte!

Čudim se... Šta treba da pričam? Oficir precizira: hoće da mu pričam o svom zločinu. Odbijam:

— Nisam ovde u istrazi ni pred sudom. Ovde sam u zatvoru, a nisam ni raspoložen niti sklon da o toj temi pričam sa svojim tamničarima.

Ova izjava neprijatno iznenaduje mog sabesednika. Trepće kopcima, bez ijedne reči, zatim mi nabraja obaveze zatvorenika i odredbe unutrašnjeg pravila ponašanja: »Zatvorenik mora... mora... mora... ići na rad u strogo logorskoj uniformi... Da prati nastavu političkog obrazovanja.«

— Ko vodi kurs političkog obrazovanja?

— Ja, svakog utorka...

Zatim mi objašnjava sankcije koje me čekaju ako ne prisustvujem kursu političkog obrazovanja, kao i za kršenje ostalih pravila. Po njegovim instrukcijama, ja bih mogao biti lišen prava na posetu, prava da se snabdevam u prodavnici, prava da primam pakete, prava da primam i šaljem pisma, ukratko svega na šta imam pravo u ovom logoru. Osim toga, on bi mogao da me pošalje u disciplinsku ćeliju... I tako dalje, nabranje sankcija nije kraće od obaveza. Sve je predviđeno, svaka stvar i svaka gesta je strogo regulisana.

— Podite u magacin da primite vašu radnu uniformu. Sutra idete na rad. Upisani ste u poljsku radnu brigadu. Možete ići.

Izlazim. U baraci, okružuju me zatvorenici naše brigade:

— Pa, upoznao si kapetana Vasjaeva? Je li ti se dopao? A ti, jesi li se njemu dopao? Možeš da plačeš... Ubrzo ćete se rastiati: on odlazi u penziju.

Jedan od njih dodaje gorkim glasom:

1. Spaska je kremaljska kula na kojoj se nalazi veliki časovnik. — Prim. prev.

— Ta dubrad ima debelu kožu. Izrađuju sebi dobre penzije, ti paraziti koji mažnjavaju narodni novac. Svoj novac zaraduju na našim ledima a ne svojim rukama.

Kazu mu da poljska brigada radi izvan zone, pod nadzorom stražarske desetine.

— I ne budi idiot, ako podeš sa svojom civilnom oćecom, odmah ćete sa stražarnice poslati u samicu na petnaest dana.

Zatim me ispituju o mom procesu: da li je bio javan ili zatvoren? Da li mi je dat tekst presude? Na svaki moj odgovor klimaju glavom u znak razumevanja. Gotovo svi moji susedi bili su osuđeni na zatvorenim procesima, i nisu mogli da vide tekst presude: potpisali su samo tekst koji im je glasno pročitao, kao da su nepismeni. U logoru je bilo tek nekoliko desetina zatvorenika osuđenih na javnom procesu: radilo se o policajcima, krvnicima, ratnim zločincima, koji su svi imali, i jedni i drugi, krvave zločine protiv čovečanstva na svojoj duši. O njima, osuđenim javno, govorilo se u klubovima, u parkovima kulture, na radiju i u novinama. »Osuduju ih zbog istog člana Zakona na osnovu kojeg i tebe i mene; tako narod misli da su u logorima zatočeni jedino izdajnici i ubice.«

Potom me pitaju šta se dogodilo s druge strane žice: kako idu stvari, da li je život postao bolji? Na osnovu čitanja novina ne može se pogoditi može li se naći šećera i maslaca u prodavnicama. Iznenada jedan od njih se smilostivljuje nada mnom:

— Ostavite ovog momka na miru; zakasniće u magacin, a sutra mu je da ide na rad.

Posle večere, više gladan nego sit, pošao sam u šetnju po zoni do gašenja svetla. Sve ću kasnije bolje upoznati kada se budem zblizio s ljudima.

Bilo je prolećne večere, toplo, trava je zelenela. Polako se smračivalo. Zatočenicima su bili rasejani, svako na svoju stranu: na klupi, oko nekog stola, izvesni su igrali domina, a neki igraju šah. Mnogi su se namestili napolju, s nekom knjigom ili časopisom. Tu i tamo vode se žive rasprave, dolazi i do rečitih sukoba. Sretao sam zatvorenike koji su se šetali kao i ja, pojedinačno ili u grupama od po dvojica ili trojica, većinom mladi ili sredovečni pre nego starci, od kojih su mnogi sasvim oronuli. Mladić od dvadeset i pet do dvadeset i osam godina, kuckajući štapom po tlu, prode oklevajući ispred mene. Kada je bio na mojoj visini, opazih da je umesto očiju imao modre ožiljke iz kojih su neprestano tekle suze.

— Kuda ćeš, Sanja? — zapitaše ga.

— Idem u ambulantu; muči me stomak — odgovori slepac, vrskajući.

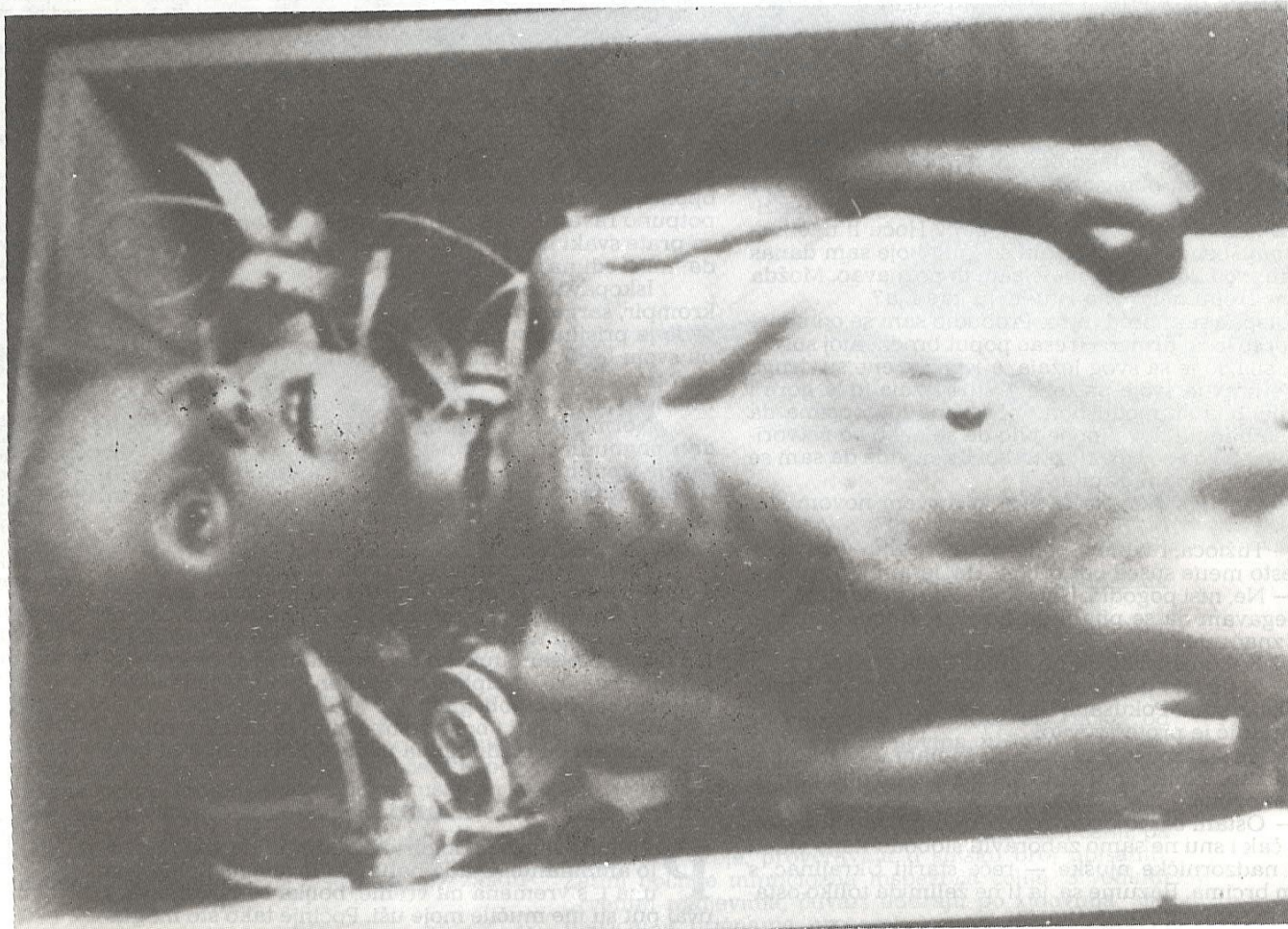
Dugo sam ga pratio pogledom, pa podoh u istom smeru. Ambulantna baraka bila je uz stražaru. Obišao sam je; jedno krilo barake nastanjivali su zatvorenici invalidi, a na jednoj klupi opazio sam skupinu bolnika: slepci, bogalja, sakatih, paralićara.

Brzo sam se odatle udaljio.

— E, zemljače, baš si stigao? — reče mi neki zatočenik, prolazeći blizu mene; malog stasa, potpuno ćelav, izgledao je kao četrdesetogodišnjak.

Uzvratih mu:

— Da, posle šest meseci istrage i usamljenosti.

Zatvorenici se, ćutke, razilaze i ja polazim da tražim svoju uniformu: pamučne pantalone, bluza, kaćket »à la Staljin«, vatrana jakna, dvoje gaća, dva para ćarapa, par ćizama. . . Moraću dugo da radim da bih sve to isplatio! Dok budem namirio sav taj dug, ćizme će još biti samo dronjci!

Za večeru dobijamo bistru supu i komadić usoljenog bakalara. Supa je tako laka da je suvišno služiti se kaćikom i, poput ostalih zatoćenika, popio sam je onako iz tanjira.

Upoznali smo se i zatim vezali prijateljstvom. To je bio doista jedan od mojih zemljaka, i uz to je nosio isto ime kao i ja; zvao se Anatolij Pavlović Burov.

Uveće, pre nego što će potpuno pasti noć, pale se sva svetla oko logora: svetiljke i projektori osvetljavaju mrežu. Odlazim u svoju baraku da napravim postelju pre nego što se svetla ugase; zatim ponovo izlazim; ne drži me mesto. Stigao sam do zgrade od crvenih cigala kada me zateće gašenje svetla. Bilo je deset ćasova. Deset udaraca preplaviše našu zonu. Kada je odzvonio i deseti udarac, ćuo sam izdaleka ponovljenu zvonjavu. Zatim udarci još dalje, jedva ćujni. Ova zvonjava proži-

mala je sada celu zemlju, od logora do logora: ti udarci zvona odgovarali su na kretanje časovnika na Spaskoj u Kremlju.¹

Setnja je bila zabranjena po zoni posle gašenja svetla. Valjalo je vratiti se »u kuću«. U hodniku naše barake tiskala se gomila zatvorenika.

Jedva odeveni, pušili su poslednju cigaretu pre nego što će poći da legnu i nastavljali još neokončane rasprave. Četvorica su žurila da završe svoja pisma. Iznenada neko lupi na vrata i viknu:

— Dolaze đubrad!

Svi navališe u sobe, gaseći u trku cigaretu koju su upravo bili zavili. Oni koji su pisali, zgrabiše papire, pera, i zauzeše svoja mesta. I ja se bacih prema svojoj postelji. Svlačio sam se uz plavo noćno svetlo iznad vratiju, osvrtao sa svojom odećom, ne znajući gde da je odložim, zatim mi pade na pamet da je gurnem pod dušek, udno kreveta, i skočih na viši ležaj. Malo po malo sve se umiri. Moj sused, starac od šezdeset, sedamdeset godina, upita me šapatom:

— Onda, sinko, kako ti izgleda tvoj novi stan?

— Nije loše. . . to je pravi raj prema robijaškim konvojima i tranzitnim zatvorima.

Nisam čuo, ali sam osetio da se starac smeje: moj se ležaj, blizu njegovog, zatrese. Malo potom on mi reče:

— Čovek je gori od stoke. Bace ga u tranzitni zatvor, zatim ga smeste u logor, i on je još zadovoljan. Siguran je u svoju sudbinu, zna gde je. Videćeš već kakav je to raj. Hajde, spavaj, laku noć!

Starac mi okrete leđa i učuta. Ali, ja, ja nisam mogao da zaspim; san mi nije dolazio na oči; razmišljao sam. Nisam mislio na logor, na svoja nova saznanja, na razgovor s upravnikom logora. Najzad sam stigao na odredište; bilo je vreme da mislim na bekstvo. Odavno sam odlučio da ne ostanem iza žice, čak i ako bi to bio najlepši logor na svetu. Naprosto nisam mogao da se prilagodim zatvoru. Pobećiću po cenu života. Nisam pomišljao na računicu da li bi to bilo gore nego da čekam ovde, ili da li bih mogao tu da živim, ništa od toga. Pobećiću. A s kim? Hoću li naći nekog istomišljenika? Sećao sam se ljudi koje sam danas slučajno sreo. Još suviše malo sam ih poznavao. Možda u ovome trenu neko ima istu ideju kao i ja? . . .

Zaspao sam pred jutro. Probudio sam se od cimanja; moj se ležaj drmao i tresao poput broda; moj sused, starac, silazio je sa svog ležaja, a ispod mene su druge komšije pravile svoje postelje. Četiri ležaja (dva gore i dva dole) bila su međusobno povezana konopcima da bi bili stabilniji i dovoljno je bilo da se neko od četvorice pomeri pa da se i ostali zatresu. Kada vide da sam se razbudio, starac me zapita:

— Onda, sinko, šta si sanjao u svom novom stanu?

— Tužioca, razume se! Ili možda sudiju — odgovori umesto mene sused odozdo. — Ha, jesam li pogodio? — Ne, nisi pogodio. U novom stanu ne sanjam. Tako izbegavam da se pitam da li moj san ima dobro ili rdavo značenje.

— Kako uspevaš da ne sanjaš kada spavaš?

— E, pa kad počnem da sanjam, ja stisnem kapke do maksimuma. Pokušajte i videćete!

Mladić je protestovao:

— Ne slažem se. Ja volim da sanjam. To je zanimljivo i, uz to, sanjam naročito o slobodi. Tako ja bar vidim u snovima.

— Ostani samo ovde koliko smo mi, momče moj, pa ćeš čak i snu ne samo zaboraviti slobodu nego videti jedino nadzorničke njuške — reče stariji Ukrajinac, s velikim brcima. Razume se, ja ti ne želim da toliko ostaneš; to je samo govorna figura.

Starci odavno već nisu više sanjali o slobodi; ni u snu je nisu vidali.

Umio sam se sa svima, progutao brzo jutarnji »čaj« i vratio se na svoje mesto da čekam prozivku. Moji susedi iz barake sedali su da bi popili svoj čaj. To je bio čaj samo po imenu. U stvari, to je bila vruća voda obojena nekom zamenom za kafu. Kuvana je u velikim kotlovima za ceo logor, a vodonose su je raznosili u kantama po barakama. Nisam imao ništa da jedem sa svojim čajem, osim sledovanja hleba. Moji susedi me pozvaše i ponudiše šećera i margarina. U 1961. godini, paketi za

oporavak bili su još dopušteni. U logorskoj prodavnici zatvorenici su mogli da kupuju za deset rubalja mesečno, ali koje su morale poticati iz nekog drugog izvora a ne od logorskog rada: postojalo je pravo da od svojih dobijete novac. Istina je da ste mogli biti lišeni svih tih povlastica za najmanju grešku, ali ipak su mnogi imali sopstvene namirnice.

Dok smo pili čaj dođe čas proizvodke: 8.30 h. Robijaši su se počeli okupljati pred stražarom. Dode glavni nadzornik, praćen čuvarom. On prozva jedno odeljenje, a robijaši iz te grupe iziđoše iz gomile i kretoše prema kapiji. Čuvar izvadi iz fijke denjak kartonskih kartica — svaka je ekipa imala sopstveni odeljak u fioci — i počeo prozivku. Svaki robijaš ima svoju karticu koja služi jedino za odlazak na rad (čuva se u naročitom delu kompletnog dosijea o svakome), i na kojoj je njegovo ime, član zakona po kome je osuđen, kazna, njegova fotografija. Kad je njegovo ime proizvano, on mora da se uputi na kapiju, pored čuvara (koja vas osmotri od glave do pete da bi video da li odgovarate svojoj fotografiji, i da li ste korektno obučeni i obrijani), u predzonu, odvojenu od zone bodljikavom žicom. Dok se prozivka nastavlja, zakasneli trče, gutajući usput poslednje zalogače i zakopčavajući svoju bluzu od uniforme. Zbog kašnjenja mogu biti kažnjeni. Čuvar slaže u fijeku kartice onih koji se nisu odazvali na poziv i nisu pošli na rad. Posle proizvodke, oficiri odseka i čuvari kontrolišu svaki slučaj posebno.

U predzoni nas okupljaju, zatim se kapija otvara i svaka brigada izlazi. No, treba proći još jednu predzonu; nova prozivka, nove provere i nalazimo se pod nadzorom naoružanog čuvara s psima (u zoni, nadzornici nisu naoružani da bi se izbegao rizik da im robijaši otmu oružje). Svrstavaju nas u redove od po pet; redovi se broje, upozoravaju nas da će u slučaju neposlušnosti naoružani stražar iz pratnje iskoristiti svoje oružje, a onda: »Napred!«

Naša ekipa radi na njivama. Vode nas na odgovarajuća mesta pobadaju crvene zastavice za obeležavanje svačije parcele; ako je napustimo, čuvar puca bez opomene: to se smatra već pokušajem bekstva. Teren je potpuno ravan i sa izuzetnom vidljivošću. Sedam čuvara prate svaki naš korak. . . Nemogućno je pobeći s rada; ne vredi na to ni misliti!

Iskopavamo korenje kupusa, paradajza; sadimo krompir, šargarepu. To je uobičajeni seljački posao, ali ovde je prisilni rad, pod prinudom. Seljak radi misleći na svoju berbu, ali mi, mi znamo da nećemo videti niti karotnicu. Neće nas dovesti da ubiramo, osim možda krompir, jer se presni krompir ne može jesti.

Norma je, uostalom, tako visoka da se radi celi dan pognutih leđa da biste se uopšte mogli nadati da ćete je ispuniti. Onaj ko normu ne ispuni, radi slabo; lišavaju ga prava primanja paketa i kupovine u logorskoj prodavnici, a zatim se svodi i na kažnjeničko sledovanje.

Radio sam grozničavo; posle svakojakih skidanja s mog ličnog računa, na knjižici mi je ostalo samo 48 kopejki krajem prvog meseca. To nije dovoljno čak ni da se išta kupi u prodavnici! Drugog meseca, nisam ništa dirao. Bio sam upućen da prošetam kroz ceo robijaški rad: samica, disciplinski bataljon. Svugde isti pakao. Odlučio sam da pobegnem po svaku cenu, ali za to je trebalo razmišljati i bolje se upoznati sa ostalim robijašima. Možda ću među njima naći istomišljenike za bekstvo. . .

Samica

Prehladio sam se u logorima Karagande gde nije bilo ambulante. Otada patim od hronične upale oba uha i, s vremena na vreme, boljka se pogoršava. I ovaj put su me mučile moje uši. Počinje tako što mi glava prska, uši me raspinju, uveče ne mogu da spavam, za obedima mi je bolno da otvorim usta. Glava me zanos; imam vrtoglavicu. . .

Prijavio sam se za logorsku ambulantu; stariji su mi, ipak, rekli da to ničemu neće poslužiti; otorinolaringolog dolazi jednom godišnje i u jednom potezu je pozivao sve one koji su tokom godine болоvali od ušiju. Cela gomila. »Od čega bolujete? — Od ušiju.« I ne ispitujući, on upisuje nešto u registru i pripisuje oksijen. Neće sprovesti nikakvo ozbiljno ispitivanje, niti dati bolovanje. Tome se ne treba nadati, osim u slučaju povišene temperature: tada može da vas izuzme s rada na nekoliko dana.

2. Sam Marčenko, počev od 1961. godine, bar triput je robijao logorske kazne. Bio je u sovjetskim logorima pod Hruščovom, pod Brežnjevim, pod Andropovim i pod Gorbačovim. Osim knjige *Moje svedočanstvo, iz koje smo izabrali prilog koji citate ovde u prevodu, ostavio nam kao svoje logorsko zavešćenje još jednu, s naslovom Štrajk gladu. Pre tri godine, tokom decembra, uoči svog mogućnog oslobođenja, usred započete »perestrojke«, Marčenko nije izdržao do kraja jednog od svojih štrajkova gladu — preminuo je od apsolutne gladi i iscrpljenosti. — Prim. prev.*

Mnogo puta sam se obraćao lekaru i svaki put u odgovor dobijao jedino ranjavajuće reči: nikada nisam imao temperaturu, a to znači, dakle, da sam sposoban i da bih hteo da se »izvučem« od rada.

Krajem juna, zbog neispunjenja norme, uputili su me na sedam dana u kažnjeničku ćeliju, to jest samicu. To sam očekivao. Ne ispunjavam normu. Neću izmaći samici. Pozvan kod šefa odeljenja, imao sam pravo na propoved kako svaki robijaš mora da očisti svoju grešku pred narodom poštenim radom.

— Zašto nisi ispunio normu? — zapitao je šef odeljenja na kraju svoje lekcije, premda vidi da se njegov sabesednik jedva drži na nogama. — Jesi li bolestan? Ali, nemaš temperaturu! Nije dobro lagati, simulirati, izvlačiti se.

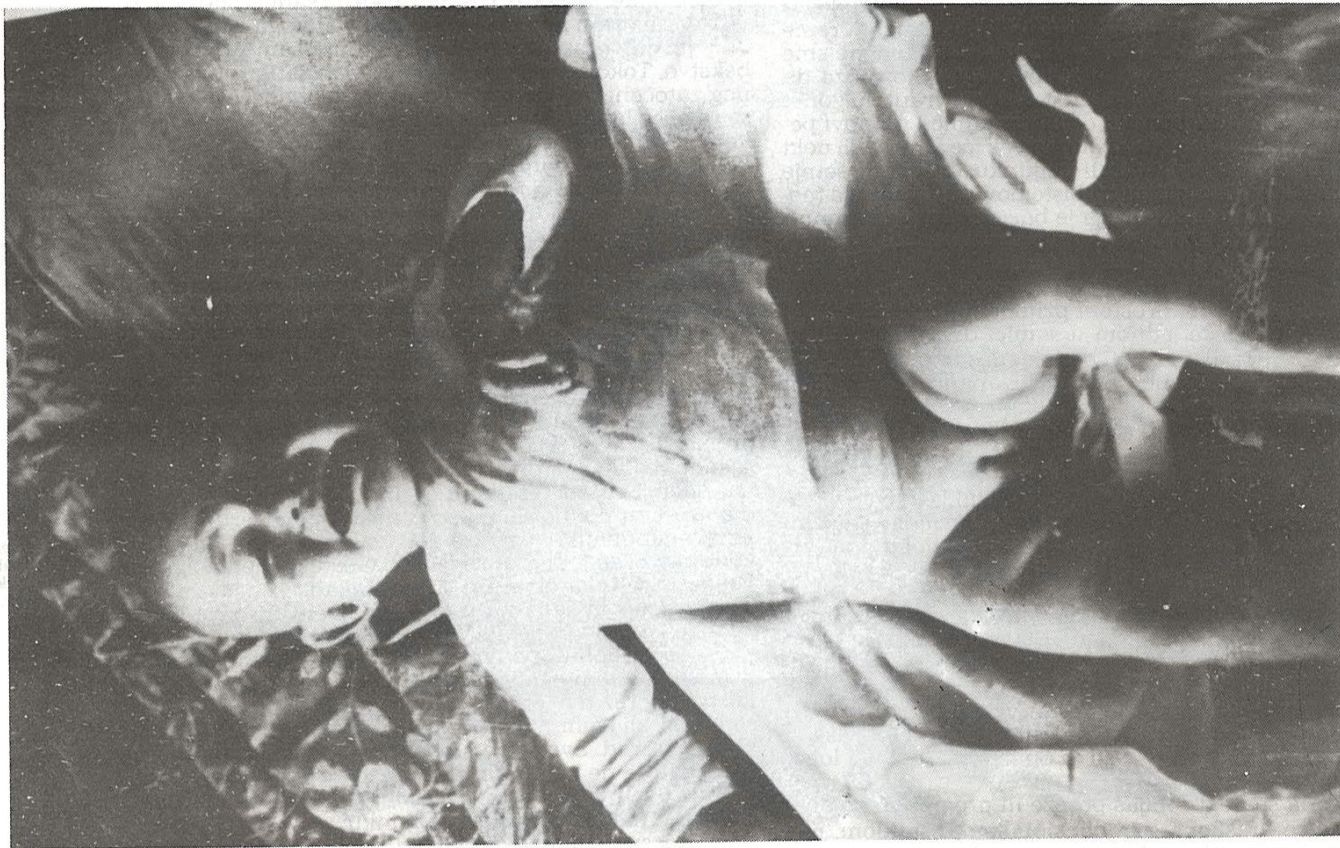
I da biste to naučili, on vas upućuje na nekoliko dana u samicu.

Samica, 1961. godine, bila je obična baraka izdijeljena na ćelije za pojedince ili za dvojicu, za petoricu ili

mamo vremena ni ruke da operemo kada nam već lupaju: »Brže, brže, praćeš sa natenane kada budeš slobodan!« Robijašu je dato manje od minuta za njegovo jutarnje pranje. Onaj ko nije stigao da ga obavi, ispraće lice u ćeliji iznad kible.

I evo nas u ćeliji: čekamo doručak koji je, opet, to samo po imenu. Šolja kipuće vode i komad hleba: 450 grama za ceo dan. Za ručak, tanjir jadne čorbe od kupusa: to je tek voda u kojoj je kuvan kupus kojeg nema, i toga dobijete tek nekoliko kašika! Čak ni stoka ne bi ni pomirisala tu čorbu, ali robijaš iz samice pije je iz samog tanjira i još briše tanjir komadićem hleba, a zatim nestrpljivo čeka na večeru. Za večeru, komadić bakalara, toliki da lako staje u kutiju od šibice. Zatvorenici u samici nemaju prava ni na gram šećera ili ma kakve masnoće.

Drhtim sećajući se na šta glad svodi čoveka u samici: on čeka trenutak kada će izići u zonu žudnije nego trenutak svoga oslobođenja. Čak i sledovanje gladi

čak za dvadeset osoba. U nju se mogu natisnuti i do trideset ili četrdeset, već prema potrebi. Samica se nalazi u zoni posebnog režima, na pet stotina metara od logora br. 10. Za šetnje postoji samo stazica na utabanom tlu gde se, čak ni leti, ne pojavljuje ni travka: ma i najmanju zelenu biljčicu izgladneli logoraš iz samice istom će proždrti.

U samoj ćeliji se nalaze kratke klupice načinjene od grubih dasaka, bez ikakvog dušeka ili nečeg sličnog. Možete spavati jedino zgrčeni; kada sam pokušao da se pružim, noge su mi visile. Posred klupe zakovana je čelična šipka da bi se daske držale zajedno. Mogli biste daske da stavite i ispod nje. No, ni u kom slučaju ne možete ništa da iskombinujete da biste se od nje zaštitili.

Na prozorima je debela mreža, sa »špijunkama«. U jednom ćošku, večna zatvorenikova saputnica, kibla: sva zardala, s poklopcem vezanim jakim lancem. Za dršku kible prikačen je, opet, još jači lanac koji je, kroz naročiti otvor u zidu, u hodniku prikačena za robustnu kuku. Tako je kibla čvrsto fiksirana uz kameni zid. Za vreme toaleta, lanac se u hodniku otkaçi s kuke, tako da robijaš kiblu može da isprazni. To se događa jednom dnevno, izjutra. Ostalo vreme, kibla je na svom mestu uz zid, šireći po ćeliji užasan smrad. . .

U 6 časova izjutra, lupa se po svim vratima: »Ustanjanje! Na toaletu!« Robijaši se vode na umivanje. Dolazi red na našu ćeliju. To je umivanje samo na rečima. Ne-

podeljeno u logoru izgleda kao izvanredna gozba kada se uporedi sa samicom.

Drhtim sećajući se koliko sam sam gladovao. Drhtim utoliko više u ovaj čas dok pišem ove redove, znajući da moji drugovi gladuju sada u sličnim samicama. . .

Vreme tužno odmiče od doručka do ručka, od ručka do večere. Ni knjiga, ni novina, ni šahovskih partija, ni pisama. Inspekcija je dvaput dnevno i, posle ručka, polučasovna šetnja u pustom malom dvorištu iza bodljikave žice: eto sve rasonode. Tokom inspekcije, čuvari se ne žure: oni broje zatvorenike u svakoj ćeliji, pa ih ponovo broje, proveravaju u spisku broj upisanih. Zatim počinje minuciozna inspekcija ćelije. S velikim drvenim maljevima, čuvari udaraju po zidovima, slamaricama, pričnama, prozorskoj mreži, da bi se uverili da neka prečaga nije prerezana, da se ne kopa tunel, da robijaši ne pripremaju bekstvo. Proveravaju da nema pisanja po zidovima. Tokom inspekcije moramo da stojimo uspravno, gologlavi (kasnije ću objasniti zašto).

Tokom polučasovne šetnje može se ići u kupatilo. No, ako nas je dvadeset u ćeliji, jedva možete stići do njega: postoje samo dva nužnika. Obrazuje se red, i dolazi do prebacivanja:

— Brže, brže! Tvoj red je gotov! Nećeš valjda sate da provodiš ovde?

Ako ne stignete na red, postoji kibla u ćeliji. No, posle je nemoguće vratiti se do kupatila, čak i ako ste starac ili bolesnik. Tokom dana, takva je vrućina da sve

u ćeliji smrdi. Noću, hladno je, čak i leti: baraka je kamena, pod cementni; samica je specijalno sagrađena da bi bila hladna i vlažna. Ništa za pokrivanje, ništa da biste se ugrejali, osim vašeg ogrtača kojeg su vam oduzeli, kao i svu vašu toplu presvlaku, dok su vas sređivali za stavljanje u samicu, da biste gotovo goli išli tamo na spavanje.

Nema ni pomisli da se snabdete bilo kakvom živeži, od duvana ni da povučete pola dima, a papir, olovka, sve vam je oduzeto. Oduzimaju rublje, pantalone, jaknu.

Noću, od 10 časova uveče do 6 časova izjutra, ležite, grčeći se na slamarici; gvozdena šipka vas žulja, vlaga, hladnoća, prodiru u vas između dasaka. I ako biste da zaspate, morate da zaboravite sve muke dana i činjenicu da sutra sve iznova počinje. Bez toga zaborava, zaspiti ne možete. Nemoguće vam je da ustanete, da prohodate malo po ćeliji; čuvar će vas videti kroz špijunku. Mučite se prevrćući se jedne na drugu stranu, sve dok gotovo ne svane; usnuli ste tek u trenutku kada čujete udaranje po vratima i vikanje: »Ustajanje! Vreme je za toaletu!« Trajanje vašeg boravka u samici ne sme da prede petnaest dana. No, upravnik lako može da promeni pravilo. Uveče, puste vas da se vratite u zonu, da bi vas sutradan ponovo doveli u samicu na novi period od petnaest dana. Zašto? Uvek će oni naći neki razlog: u ćeliji ste zatvarali špijunku, prilikom šetnje ste pokupili neki pikavac da biste povukli dva dima (neki od vaših prijatelja vam ga je bacio iz zone kroz mrežu), osiono ste odgovorili čuvaru. . . Odrede vam novih petnaest dana bez ikakvog razloga. A ako ste zbog toga pogodeni, ako ste time izazvani i protestujete, zaradićete i još jednu osudu, prostom primenom pravila.

U Karlagu su jednom u samici držali četrdeset i osam dana, dopuštajući mi da izidem samo da bi mi bila pročitana nova osuda na »izolovanje u kažnjeničku ćeliju«. U logoru br. 11, u Dubrovlagu, pisac Julije Danijel osuđen je na dve uzastopne kazne samicom zbog »nedovoljno poštovanja prema straži«. To je bilo nedavno, 1966. godine.

Izvesni ne mogu da podnesu neljudske uslove samice i gladi; sami sebe sakate: u najboljem slučaju, upućuju ih u bolnicu, i tako su barem nedelju dana izbegli golu klupu, smradu ćelije, i imali nešto bolju ishranu.

Evo šta su učinila dva zatvorenika tokom moga boravka u ćeliji: odlomili su drške svojih kašika i progutali ih, zatim su izlomili lončice petom, pa i njih progutali. To im je izgledalo nedovoljno: slomiše stakalca s prozora i, dok su čuvari otvarali vrata, uspeali su da i njih nekoliko komadića progutaju. Odveli su ih i više ih nismo videli. Čuo sam da su ih operisali u bolnici logora br. 3.

Kada se neki robijaš poreže ili proguta delić bodljikave žice ili iskopa sebi oči slomljenim staklom, njegovi drugovi se u to, uglavnom, ne mešaju. Svako je slobodan da raspolaže sobom, svojim životom, onako kako može i kako hoće; svako ima prava da okonča svoje patnje ukoliko nije kađar da ih više podnosi.

Svaka samičarska ćelija sadrži svoj udes štrajkača gladu. U znak protesta, robijaš jednog dana odlučuje da štrajkuje gladu; piše izjavu (upravniku logora, Centralnom komitetu, Hruščovu, ma bilo kome, to nema važnosti, ali bez izjave štrajk gladu se ne računa, čak ako vi i doslovno umirete od gladi). On prestaje da se hrani.²

Prvih dana niko ne obraća pažnju na štrajk gladu. Posle nekoliko dana prenose štrajkača u drugu ćeliju, s drugima koji takođe štrajkuju, i počinju veštački da ga hrane pomoću sonde. Nekorisno je opirati se, ionako vas vezuju, stavljaju vam lisice. U logoru, ovaj postupak se primenjuje s još više surovosti nego u preventivnom zatočeništvu: »hrane« vas dva ili tri puta i možete da izgubite sve svoje zube. I ne daju vam raznoliku hranu, kako je bio moj slučaj u Aškabadu, nego logorsku supu, još tečniju da se sonda ne bi zagušila. U ćeliji vam daju jedva mlaku supu, ali kada vas veštački hrane, trude se da vam sunu najvreliju mogućnu, jer znaju da je to sredstvo da vam demoliraju stomak.

Malo je zatvorenika kadro da dugo sprovede štrajk gladu do tačke kada on može uroditi nekim rezultatom (ipak, poznavao sam mnogo slučajeva zatvorenika koji su štrajkovali tokom dva ili tri meseca). Suština je znati da, na svaki način, to ničemu ne služi. Od-

govor na izjavu o štrajku gladu upućenu bilo kojoj instanci analogan je odgovoru koji se daje na ostale žalbe. Jedina razlika je da upravnik dolazi da vidi štrajkača u njegovoj ćeliji ukoliko oslabeli robijaš ne može da se odazove upravnikovom pozivu:

— Vaš protest nije osnovan. Prestanite sa štrajkom gladu; u svakom slučaju vam nećemo dozvoliti da umrete: smrt bi učinila da izmaknete dosuđenoj kazni a vaše vreme još nije isteklo. Kada budete oslobođeni, umrite ako vam se to dopada. Ne prestajete da se žalite na nas višim instancama! Pišite, to je vaše pravo. U svakom slučaju, mi ćemo ispitati vašu žalbu. . .

Eto u koju me je ambulantu odvela moja bolest. . . Proveo sam tu sedam dana i izišao, kako se kaže, brijući zidove. No, uprkos svom slabom stanju, sutradan je trebalo da idem da radim da ne bih zaradio novi boravak u samici.

Specijalni režim

Počev od svoga prvog boravka u samici, doslovno više nisam ni video zonu i ljude; nikoga izuzev svojih zatvorskih sapatnika s kojima sam pripremao bekstvo. Tokom svog drugog boravka, zatim preventivnog zatočeništva, čekajući na novo suđenje, srodili smo se sa specijalnim režimom i upoznali mnoge zatvorenike podvrgnute tom režimu. Potom ću, u logorima kroz koje sam prošao i u zoni bolnice, upoznati i mnoge druge. Upućen sam, dakle, u pitanje specijalnog režima.

U stambenom delu zone sa specijalnim režimom dižu se barake duge 70 metara i široke 20—25 metara. Dugi hodnik preseca baraku po njenoj sredini, drugi je deli unakrst; ta dva hodnika završavaju zaključanim i više puta zakatančenim vratima. Dugi hodnik gleda na niz vrata koje vode u ćelije, nalik samičkim: slamarice, rešetke na prozorima, kibla u uglu. Na vratima su špijunkte prikrivene poklopcem (poklopac je spolja, pa ga jedino čuvar može pomeriti da robijaši ne bi mogli gledati u hodnik). Radi se, u stvari, o duplim vratima: ona prema hodniku, masivna, okovana, zaključana spolja zasunom, i druga, prema ćeliji, takođe stalno zaključana, načinjena od rešetke s ogromnim železnim šipkama i teškim podnožjem, kao u nekoj menažeriji. Vrata — rešetka imaju otvor radi dodavanja obeda, koji je takođe zatvoren, i otvara se jedino u času deljenja čorbe. Vrata — rešetka otvaraju se samo kada robijaši ulaze ili izlaze, jer ih šalju na rad da ne bi »krali« svoj hleb, kako je govorio kapetan Vasjaev.

Zatvoreniku podvrgnutom specijalnom režimu dvorište ne nudi isti prizor kao u slučaju opšteg režima ili strogog režima: ono je potpuno pusto. Posle rada, mi smo pod ključem do sutradan ujutro, zatim izlazimo i idemo na rad. Sve svoje slobodno vreme provodimo u ćeliji gde se ne čuje ni hodanje nadzornika u hodniku, budući da su oni obučeni u meke krznene čizme i neprekidno nas nadziru kroz špijunku.

Ko su ti ljudi podvrgnuti specijalnom režimu i stavljeni na »skrovito mesto«, koji su čuvani iza teških rešetaka, iza višestrukih redova bodljikave žice i visoke palide? Kakvi su strašni banditi?

Zvanično, specijalni režim i zatvor su kazna za naročito opasne recidiviste, kao i robijaše koji su učinili neki prekršaj u logoru. Sledeća progresija se primenjuje za osuđenike za kriminalna dela: opšti režim, zatim pojačani režim, strogi režim i, najzad, specijalni režim ili zatvor. »Politički« počinju odmah sa strogim režimom; mi smo svi smesta »naročito opasne« individue, što nas dovodi mnogo brže do specijalnog režima ili zatvora.

Sreću se i osude na specijalni režim suskim presudama za povratništvo u pitanjima političkih prestupa. Međutim, najčešće, to su robijaši iz nekog logora sa strogim režimom koji se prebacuju na specijalni: radi bekstva (ukoliko ih pre toga, razumljivo, nisu pobili), za pokušaj bekstva, za odbijanje rada, za neispunjenje norme, za opiranje čuvarima.

Nimalo nije teško, u logoru, biti obeležen za banditizam ili huliganizam: dovoljno je očuvati neki elementarni smisao za ljudsko dostojanstvo i ubrzo ćete biti izloženi svakojakim nevoljama. Proizvoljnost caruje; na kraju krajeva, administracija ima apsolutnu vlast da preda bilo kojeg zatvorenika pravdi ili da se ograniči na mere njegovog administrativnog kažnjavanja. Evo primera: u samici, rekao sam već, ne dopuštaju nam da se operemo kao ljudi; nekorisno je sanjati da operete zube ako to već, oprostite, ne činite iznad kibele s groz-

3. Logorska ručna kolica s jednim točkom. — Prim. prev.

nim zadahom. Samo izražavanje takve želje kod robijaša izaziva indignaciju i pravu pomamu čuvara: »Šta, ti, zločinac, pretenduješ da pereš zube!« Ali, ne ostavljaju nam ni da se normalno operemo. Jedva da smo provukli ruke ispod česme, a već se deru: »Dovoljno je! Vraćaj se u ćeliju«. I ako odmah ne podemo, nadzornik udara i gura u našu ćeliju. Bog neka vas onda čuva od instinktivne kretnje opiranja; Bog neka vas čuva od toga da odgurnete ruke koje vas izvlače iz kupatila: nadzornici vode neposlušnika u policijsko odeljenje, vrede ga i batinaju ga maltene do smrti. Oni traže samo jednu stvar: da robijaš sve podnosi učtivo i čutke; mora da zna koje je njegovo mesto.

Ali, usudite li se da odgovorite na uvrede, na udarce, bivate odmah okrivljeni za huliganizam, ote-

mera prihvaćenih s obzirom na te posebno opasne kriminalce. Tu je rad teži nego u ostalim logorima; mi smo počeli sa zidanjem ciglane koja i danas postoji. Sazidati ciglanu nije osobito mučno na slobodi, ali to je strašno kada se radi u logoru. Glavna mašina je čuvena **OSO³** s dve ručke, s jednim točkom i jednom rukunicom: eto jednog mehanizovanog oruda.

Robijaši rade u vlazi i na hladnoći; skroz skvašeni, smrznuti, oni trčaraju tokom dugog hoda na povratku u logor. Stražarska pratnja vodi jednu po jednu grupu od radne zone u stambenu. Na ulasku u zgradu, brižljivo pretresaju, a za to vreme drugi čekaju, pod kišom ili snegom, na ledenoj hladnoći, topćući potplatama. Potom svaki ulazi u svoju ćeliju bez moguć-

žan opiranjem predstavnicima reda. Slede izveštaj administraciji, suđenje i osuda na najtežu kaznu, saglasno pravilima. Tada je najbolji slučaj produženje kazne, transfer u specijalni režim.

Ubrzo posle moga transfera u Potmu, sreo sam robijaše koji su došli iz logora br. 10, osuđene na specijalni režim ili zatvor »zbog organizovanja političke partije« u logoru. Čingiz Đafarov rekao je dve ili tri reči, neki doušnik ga je otkucio (kod agenta KGB-a); pokupili su sve one koju su sudelovali u raspravi, bliske susede i čak one koji eventualno mogli da reći čuju.

U praksi, administracija može da zatvori ili podvrgne specijalnom režimu bilo kojeg zatvorenika: suviše buntovan robijaš, s nezavisnim karakterom, suviše popularan kod drugih. Logorski registar krcat je prestopima najrazličitije vrste: neispunjenje norme ili kršenje pravila ponašanja. Ponekad je reč o pukom slučaju, o nesrećnoj sudbini. Posle moga odlaska iz logora br. 10, odlučeno je da se on od logora za »političke« pretvori u logor za kriminalce. Ali, šta raditi s »političkim«? Deo je razaslat u druge logore, a većina na »specijalni režim« koji je, srećom, postojao na domaku! Vrativši se, 1963. godine, u logor i prolazeći ponovo izvesnim bliskim mestima, videh da je zona sa specijalnim režimom dopunjena prozorima s rešetkama. Tamo su se sada nalazili moji drugovi iz logora br. 10.

Rešetke, katanci, brave, pojačani nadzor, boravak u ćeliji izvan radnih časova: to je bio tek deo vaspitnih

nosti da se osuši, ugreje, promeni odeću ili čarape; imali smo samo jednu jedinu presvlaku za rad i posle rada, prijavu, pocepanu, natopljenu znojem. Svaki robijaš pokušava da osuši svoju odeću za noć na toploti sopstvenog tela. Nismo još uspeli ni da se osušimo a već je jutro, dizanje i panični polazak na rad. Hajdete! Smirite živce! Ako ne ispunite normu, bićete stavljeni na kažnjeničko sledovanje. Norme je nemoguće ostvariti, tako da svaki zatvorenik može u svakom trenu biti kažnjen zbog nedostatka izvršenja.

Najgora kazna, najdelotvornija vaspitna mera, najlakša za izvršenje jeste — što je i praktično provereno — glad. Naročito na specijalnom režimu gde su paketi, uglavnom, zabranjeni. U logorskoj prodavnici može se kupiti jedino pasta i četkica za zube, i sapun, a da bi se kupio duvan potrebno je obratiti se administraciji koja će odlučiti pisanom molbom. Nikakva roba spolja ne dolazi ovamo; valja se zadovoljiti sledovanjem. A svako zna čemu nalikuje logorsko sledovanje; ako se ne jede, doslovno govoreći, nema se šta ni srati. Za neizvršenje norme, administracija može da osudi ma kojeg zatvorenika na kažnjeničko sledovanje samice.

Tako, postoje osuđenici na specijalni režim koji godinama žive u tim užasnim, neljudskim, neopisivim uslovima. Nimalo nije teško svesti čoveka na ravan stoke, prinuditi ga da izgubi čulo za sopstveno dostojanstvo, čast, moral. Štaviše, raspodela po ćelijama takva da najmanje po dva doušnika dolaze na ćeliju da bi potkazivale druge i potkazivali se međusobno. Šta može

da zasluži doušnik u specijalnom režimu? Najpre, ne smanjuju mu kažnjeničko sledovanje; zatim, ne lišavaju ga poseta. Imamo pravo na jednu posetu do maksimalni tri časa godišnje. No, obično nam se dopušta samo pola časa, a najčešće nas u potpunosti lišavaju poseta.

Konačno, logorska administracija može intervenisati kod suda da se nekom zatvoreniku omogući prelaz sa specijalnog na strogi režim, ako je on »na putu opravljanja«; to je, istina, moguće tek pošto se odrobili polovinu kazne, ali to je ipak neka nada! Da biste izišli iz tog pakla, ma samo godinu, ma i šest meseci ranije, ljudi postaju provokatori, žbiri i prodaju svoje drugove.

U barakama se često krade hleb; bolje je odmah pojesti svoje sledovanje ili ga poneti sa sobom na rad, jer drugi, takođe izgladneo, neće odoleti i ukrašće vam ga da bi jeo.

Govorio sam već o samosakaćenjima u samici; na specijalnom režimu, slučajevi su još češći. Vade sebi oči, u njih se stavlja razmrvljeno staklo; ljudi se vešaju; noću, pod pokrivačem, seku se sebi vene, a ako se susjed, osetivši vlagu od krvi, ne probudi, novi mučenik je oslobođen.

Jednom su tri robijaša odlučila da se ubiju koristeći banalno sredstvo, to jest pomoću straže. Oko tri časa poslepodne, oni uzeše tri daske sa ciglane i postavise ih na visoku palisadu. Sa svoje osmatračnice, straža je viknuo:

— Ne penji se ili pucam!

— Milosti radi, oslobodi nas ovog srećnog života, uzvрати prvi i pope se više.

Došavši do vrha, on zakorači u bodljikavu žicu. Mitraljeski rafal sa osmatračnice ga preseče i on se strovali usred žice i ostade okačen o palisadu.

Drugi, koji je mirno čekao na svoj red, uzvere se. Kratak rafal, i on pade na zemlju podno palisade. Treći ga je pratio i složi se pored njega.

Saznao sam, zatim, da je jedan od njih ostao u životu; vidjen je u bolnici logora br. 3. On je ipak izmakao, ma i za trenutak, specijalnom režimu. Dvojica drugih, načisto ubijena, izmakla su mu zauvek.

Ovo samoubistvo se razlikuje od ostalih po tome što je reč o grupnom samoubistvu. Postoji veliki broj pojedinačnih samoubistava, pa čak i izvan specijalnog režima.

Kada neki stražar ubije nekog u »bekstvu«, administracija ga nagrađuje dopunskim odsustvom da bi mu posvedočila svoju zahvalnost. No, ponašanje vojnika prema ubici ne podudara se uvek s ponašanjem administracije. Jednog jesenjeg dana, 1963. godine, u logoru br. 7, stražar je ubio kandidata za samoubistvo, nekog bolesnog mladića. Nagrađen je odustvom, ali kući se vratio sav u modricama; noću, vojnici su organizovali makljažu pod nekim drugim izgovorom.

Mnogi od vojnika se stide da rade ovaj posao; oni čak ni ne pišu kući da čuvaju robijaše. Dešava se da razgovarate s nekim od njih, a ako je on ubeden da ga nećete prodati, otvoreno će vam reći šta misli o logorima i njegovom radu.

— Za godinu dana biću slobodan, i dovraga ova prokleta vojna služba!

Za njega te tri godine predstavljaju istu stvar kao za robijaša izdržavanje njegove kazne. Recite mu, na primer:

— Ipak, ako bi ti naredili, ti bi pucao na mene s tvoje osmatračnice; pucao bi na svakog robijaša koji pokušava da pobjegne, čak i ako je reč o beznadežnom čoveku. . .

— Razume se — potvrđuje on. — Ako mi naredite, pucaću i ubiću ga. Šta bih drugo mogao? Naredjenja se moraju slušati!

— Ali, šta bih mogao da činim? — pita drugi.

— Ne podnosim da budem i sam u zoni — odgovara mi treći.

Mnogi vojnici izvršavaju naredjenja iz straha a ne zbog njihove slobodne volje. Pa i kada su nas premlaćivali — Burova, Ozerova i mene⁴ — vojnici su nas zdušno tukli da bi sačuvali izgled i poštovali naredjenja.

Nadzornici? To je već nešto drugo. Oni svoj posao ne obavljaju zbog savesti nego da bi zaradivali novac. Oni se upinju da se istaknu pred administracijom, da zasluže svoju penziju i, stoga, da ih ne spuštaju na slabija meta. oni traže pohvale i računaju na eventualno promaknuće na rang šefa. uz to, njihova svemoć nad robijašima ih kvari (kao što, uostalom, kvari i administraciju). Pa ipak, u velikoj zoni koja okuplja gomilu robijaša, dešava se da nadzornici pokušavaju da u njihovim očima izgledaju dobrostivi; čas zatvaraju oči kada nekog robijaša vide da se s posete vraća s paketom cigareta, čas podržani ponekim poklonom doturaju nam neko osveženje (ma kakvu hranu). Izvesni trguju sa čajem, votkom, naročito u logorima s kriminalcima. Oni se bogate na ledima zatvorenika i njihovih porodica, a istovremeno pokušavaju da u njihovim očima prođu kao dobri ljudi. Oni, u stvari, po ceo dan ostaju u zoni, i može se od njih očekivati da budu mahniti, pa i beznadežni.

Pravo govoreći, administracija nema poverenja ni u vojnike ni u nadzornike. Ona ima sopstvene doušnike među jednim i drugima. Ona brižno bdi nad tim da vojnici ne raspravljaju s robijašima, naročito ne s »političkim«. Uvek se gleda da u logorima u Mordoviji svoju vojnu službu vrše vojnici koji pripadaju nekoj nacionalnoj manjini ili potiču iz dalekih republika (ali, nikako posebno ne iz baltičkih republika!) koji slabo poznaju ruski.

U specijalnom režimu video sam neverovatni prizor, za mene nečuven, tetoviranja na rukama, na telu, na licu, na čelu, na obrazima; tetovirani su, obično, kriminalci, malobrojni u logorima s »političkim«.

Kriminalci su dobrovoljci, ako smem tako reći, za logore s »političkim«. U logorima za kriminalce kruži legenda prema kojoj »politički« žive u podnošljivim uslovima: bolje su hranjeni, imaju lakši rad, s njima se ljudski postupa i ne primaju udarce. Ta legenda ima za izvor ugled nekog logora sa osuđenima za špijunažu koji doista postoji u Mordoviji. U stvari, po svojim životnim uslovima, taj bi logor nalikovao pre na logorsko odmaralište: paketi nisu ograničeni, zatvorenici mogu da jedu kad god su gladni, ne postavljaju im se norme, a i rad je dobrovoljan: oni koji žele da rade — rade, a ko hoće da igra bezbol — taj igra bezbol u zoni. Tako, kada se vraća u domovinu posle odsluženog zatočeništva, stranac ne može ništa loše da kaže o našim logorima niti našim zatvorima. A na osnovu čitanja novina, mnjenja raširenog u narodu, svaki politički zatvorenik je, izvesno, špijun, agent stranih tajnih službi, pa ista fama kruži i u logorima o ovim rajskim zonama gde su zatvoreni »politički«. U zbilji, uslovi su još gori u logorima s »političkim« nego u onim s kriminalcima. Deo istine u spomenutoj legendi jeste da se danas politički zatvorenici više ne upućuju na drvosečke radove, budući da je taj posao težak za nadziranje i radnici imaju sekire i pile u rukama. Osim toga, odnosi među »političarima« nisu istovetni sa odnosima među kriminalcima: međusobno se ne ubijaju, ne dave se, nego se uzajamno poštuju; braća po nesreći, pomažu se međusobno kad god to mognu. I nikada čuvari neće premlaćivati nekog »političkog« javno.

Utuda nije retko da se neki kriminalac odluči da počini prestup prema državi da bi prešao u logor za »političke«, čak ako to znači da mora da izdržava novu kaznu. On piše proglas protiv Hruščova, ili protiv Partije, pretežno nadeven opscenostima. Ili, od neke krpe šije američku zastavu na kojoj oslikava najveći mogući broj zvezda (on ne zna tačno koliko ih je potrebno, ali zna da ih ima mnogo). Zatim tu zastavu okačinje. Deli proglaš drugim robijašima; neko će ga ubrzo denuncirati administraciji. Ili ih lepi po radnoj zoni na najvidljivijim mestima. Zastavu podiže na veoma vidljivom mestu ili je razvija kao barjak prilikom poslaska na rad. I evo novog državnog zločinca. (. . .) □

4. Autor misli na svoje drugove prilikom pokušaja bekstva koje je opisano na drugom mestu u njegovom svedočanstvu. — Prim. prev.